

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING TIJORAT BANKLARIDA
XALQARO TALABLAR VA STANDARTLARNI
JORIY ETISH XUSUSIYATLARI**

Tursunov Faridun Mustafoyevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

“Bank ishi” kafedrası assistenti

tursunovfaridun4330@gmail.com

Karimov Muxriddin Zavqiddin o‘g‘li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Muxriddinkarimov11@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining tijorat banklarida xalqaro talablar va standartlari o‘rganib chiqildi. Tijorat banklarining aktivlari va passivlarini boshqarishda xalqaro talablar va standartlarni joriy etishga hamda bank va moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish istiqbollari ta‘sir etuvchi o‘ziga xos mintaqaviy xususiyatlar va omillarni aniqlash muhim hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarning tobora chuqurlashuvi tijorat banklari kapitalini samarali boshqarish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Kalit so‘zlar: *ISO standarti, kapital, tijorat banki, aktiv, tavakkalchilik, Bazel qo‘mitasining xalqaro talablari va standartlari, kapitalning “Konservatsiya buferi”, xalqaro standartlar, korporativ resurslar, potentsial, Bazel I, Bazel II, Bazel III.*

FEATURES OF THE INTRODUCTION OF INTERNATIONAL REQUIREMENTS AND STANDARDS IN COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article examined international requirements and standards in commercial banks of the Republic of Uzbekistan. In the management of assets and liabilities of commercial banks, it is important to identify specific regional characteristics and factors that affect the introduction of international requirements and standards and the prospects for the development of banking and financial services. The increasing deepening of economic reforms in the Republic of Uzbekistan leads to the need to effectively manage the capital of commercial banks and constantly improve it.

Keywords: *ISO standard, capital, commercial bank, asset, risk, international requirements and standards of Basel Committee, “Conservation buffer” of capital, International Standards, corporate resources, potential, Basel I, Basel II, Basel III.*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 sentabr PQ-3270 sonli “Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish choratadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida O‘zbekiston banklarini zamonaviy ilg‘or tajribalar asosida xizmat ko‘rsatuvchi jahon miqiyosida raqobatbardosh moliyaviy muassasalarga aylantirish bo‘yicha bir qator vazifalar belgilangan[1]. Dolzarb vaziflar qatorida tijorat banklari o‘z faoliyatida ISO 9001:2015 “Sifatni boshqarish tizimi” standartini tatbiq etishlari lozimligi alohida qayd etilgan. Tijorat banklari faoliyatiga xalqaro me‘yorlarni tatbiq qilishda ISO standartlari muhim element bo‘lib xizmat qiladi va moliyaviy muassasaning xalqaro miqiyosda nufuzini ko‘rsatib beradi. Shuningdek, mamlakatimiz moliya sektorida tijorat banklari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilish, risklarni boshqarishning zamonaviy tamoyillari joriy qilinmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni imzolangan, bank tizimiga chakana bank xizmatlariga ixtisoslashgan “raqamli” banklar va bank bo‘linmalarini tashkil etish hamda innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yanada kengaytirish vazifasi yuklatilgan[2].

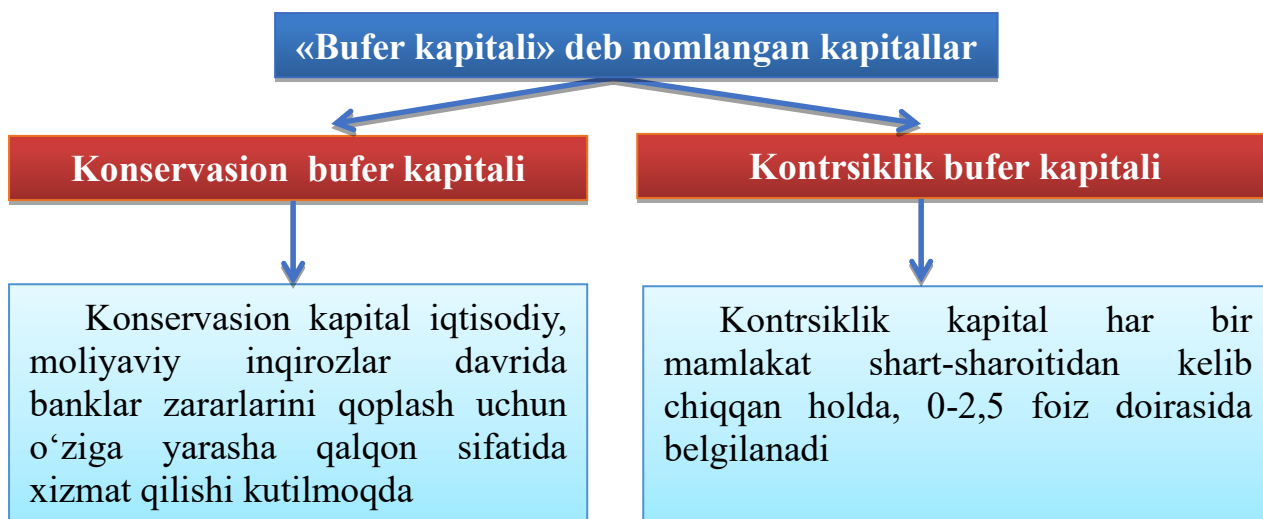
Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida xalqaro talablar va standartlarni hisobga olgan holda tijorat banklarining aktivlari va majburiyatlarini boshqarish muammolari ortib bormoqda. Ushbu xalqaro ko‘rsatkichlarni samarali joriy etish bank faoliyati holatining o‘ziga xos xususiyatlarini va ushbu jarayonga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash va hisobga olishda mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bazel I bo‘yicha kapitalning yetarliligi ko‘rsatkichining etishmasligi shundaki, u faqat kredit tavakkalchiligiga yo‘naltirilgan, aktivlar xavf darajasi bo‘yicha yetarlicha farqlanmagan (bozor xavfi hisobga olinmagan) va ma‘lum turdagi tavakkalchilik operatsiyalari uchun zaxiralarni yaratish talablari kam baholangan[3].

Har qanday bank tizimini barqarorligini, to‘lovga qobilligi va ishonchliligini ta‘minlashda, bank aktivlarini o‘stirishda bank kapitali muhim vosita bo‘lib hisoblanadi. Faqatgina yetarlicha miqdorda barqaror kapitalga ega tijorat banklari aktiv operatsiyalarini erkin amalga oshirishlari, talab etilgan darajada likvidlikni doimo saqlagan holda samarali faoliyat yuritishlari hamda moliya bozorlariga erkin chiqish imkoniyatiga ega bo‘lishadi[4]. Bank kapitali tijorat banki faoliyatida vujudga keladigan iqtisodiy tanglik hamda ziddiyatli vaziyatlar sharoitida xavfsiz “moliyaviy yostiq” vazifasini bajarishi bilan birga, bank kutilmaganda moliyaviy qiyinchilik va yo‘qotishlarga duch kelganda unga to‘lovga qobiliyati darajasini saqlab qolish va faoliyatini davom ettirish imkoniyatini beradigan moliyaviy manba

hisoblanadi[5]. Bazel-III da bank kapitaliga oid qator yangi tushunchalar, jumladan «Bufer kapitali» deb atalgan tushuncha kiritilmoqda(1-rasm)[6].

1-rasm. «Bufer kapitali» turlari.

NATIJALAR

Bozor munosabatlari sub'ektlariga xizmat ko'rsatadigan infratuzilma tizimlarini quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin: ishlab chiqarish infratuzilmasi; savdo va xizmatlar infratuzilmasi; bank va moliyaviy infratuzilmalar tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar; ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish uchun infratuzilma; axborot - texnologik va aloqa infratuzilmasi xizmatlari. Bazel qo'mitasini asosiy vazifasi banklar faoliyatini nazorat qilish va tartibga solish sohasida yagona standartlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish hisoblanadi. Qo'mita ana shu maqsadda a'zo mamlakatlar uchun tavsiyalar ishlab chiqadi. Xalqaro hisob-kitoblar bankining ma'lumotlariga ko'ra, dunyoning 150 ga yaqin mamlakatida Bazel qo'mitasining bank nazoratiga oid talablari qo'llanilmoqda Bazel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan asosiy hujjatlarga quyidagilar kiradi.

1. Samarali bank nazoratining asosiy tamoyillan. Ushbu hujjat 1997-yilda ishlab chiqilgan va 2006-yilda qayta ko'rib chiqilgan;
2. Bazel I standarti. Ushbu standart 1988 yilda ishlab chiqilgan va amaliyotga 1993 yilda joriy etilgan;

3. Bazel II standarti. Ushbu standartni ishlab chiqish 2004- yilda nihoyasiga yetdi;

4. Bazel III standarti 2008-2009-yillardagi moliyaviy inqiroz oqibatlarini bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasini banklarning kapital yetarliligiga oid talablarni qayta ko'rib chiqishiga asos bo'ldi. Natijada, kapital yetarliligiga hamda likvidlikka oid talablar tizimi ishlab chiqildi va bu Bazel III nomini oldi.

Regulyativ kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti tijorat banklarini to'lovga qobilligini tavsiflovchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

Shuningdek, Bazel standartiga ko'ra, birinchi darajali kapitalni yetarliligi ham baholanadi va bunda birinchi darajali kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti qo'llaniladi.

Bazel-I standartida ko'zda tutilgan kapitalni yetarliligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar va ularning me'yoriy darajalari(1-jadval).

1-jadval

№	Ko'rsatkichlar	Me'yoriy darajasi
1	Regulyativ kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti	0,08
2	Birinchi darajali kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti	0,04

Jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, Bazel-I standartida tijorat banklarini birinchi darajali kapitali miqdorini regulyativ kapitalni yarmidan kam bo'lmasligi belgilangan!

MUHOKAMA

Xalqaro Bazel qo'mitasi tomonidan bank kapitali yetarliligiga doir kelishuv (Bazel I) ishlab chiqildi va unda kapital yetarliligini hisoblash maqsadida regulyativ kapital (umumiy kapital) tushunchasi amaliyotga joriy qilindi. Regulyativ kapital asosiy va qo'shimcha kapitaldan tashkil topib, bank faoliyatini boshqarish va iqtisodiy me'yorlar hisob-kitobini o'tkazish maqsadida hisoblash yo'li bilan

aniqlanadigan bank kapitalidir. Regulyativ kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti tijorat banklarini to'lovga qobilligini tavsiflovchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

Mamlakatimiz banklarida hamon qisqa muddatli manbalarni qisqa muddatli aktivga yo'naltirish ko'lami kattaligicha to'g'ri kelmoqda. Shunday ekan, tijorat banklarining uzoq muddatli aktivlarga qo'yilma qilish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Bazel standartiga ko'ra asosiy kapital elementlari quyidagilardir:

1. Joriy yilning sof foydasi;
2. Sof foyda hisobidan shakllantirilgan zaxira summalari;
3. O'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasi;
4. Emission daromad;
5. Ustav kapitalining to'langan qismi (oddiy aksiyalar qiymati).

Bazel-III tavsiyalarini qo'llashdan ko'zlanayotgan asosiy maqsadlar bo'lib quyidagirlarni keltirishimiz mumkin:

1. Bank sektorini moliyaviy-iqtisodiy tanglikdan kelib chiqadigan inqirozlarga qarshi tura olish imkoniyatini oshirish;
2. Risk-menejment va boshqaruv sifatini oshirish;
3. Banklar faoliyati, kapital bazasi shaffofligini (transparentligi) kuchaytirish.

Hozirgi kunda respublikamiz banklarining fond bozoridagi operatsiyalari ko'lami kichikligicha qolmoqda. Bu miqyosni tubdan qayta ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Bu maqsadlar yo'lida xalqaro standartlar me'yorlariga rioya etishlik maqsadga muvofiq bo'ladi deb hisoblaymiz.

XULOSA

Xalqaro Bazel qo'mitasi tomonidan bank kapitali yetarligigiga doir kelishuv (Bazel I) ishlab chiqildi va unda kapital yetarliligini hisoblash maqsadida regulyativ kapital (umumiy kapital) tushunchasi amaliyotga joriy qilindi. Regulyativ kapital asosiy va qo'shimcha kapitaldan tashkil topib, bank faoliyatini boshqarish va

iqtisodiy me'yorlar hisob-kitobini o'tkazish maqsadida hisoblash yo'li bilan aniqlanadigan bank kapitalidir.

Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida xalqaro talablar va standartlarni hisobga olgan holda tijorat banklarining aktivlari va majburiyatlarini boshqarish muammolari ortib bormoqda. Bu muammolarni bartaraf etish yo'lida xalqaro standart va me'yorlardan foydalanish maqsadga uvofiq bo'ladi deb o'ylaymiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 12.09.2017 yildagi PQ-3270-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.01.2018 yildagi PF-5296-son.
3. Базельский комитет по банковскому надзору. Международная Конвергенция Оценка Капитала и Стандарты Капитала. Базель, 2002,-425 с.
4. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. "Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish" fanidan o'quv qo'llanma. – Samarqand: SamISI, 2020. 240 bet.
5. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. T.: "Iqtisod-Moliya" nashriyoti, 2017. 768 b.
6. U. Azizov, T. Karaliyev, T. Boboqulov va boshqalar. "Bank ishi" darslik. T.: "Fan va texnologiya". 2016. 640 bet.
7. Федеральный Закон «Об инвестиционной деятельности в Российской Федерации, осуществляемой в форме капитальных вложений» от 25 февраля 1999 года, №39-ФЗ, 1-статья.
8. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonuni, 2019 yil 25 dekabr, 3-modda. // www.lex.uz.
9. <https://cbu.uz/uz/statistics/financing/72798/>-internet resurs.